

ALISHER NAVOIY FORSIY QASIDALARIDA DAQIQ MA`NOLAR TASVIRI

Ibroimova Mahliyo

Buxoro davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada A.Navoiyning “Sittai zaruriya” asarining g’oyaviy va mazmuniy mohiyati “Qasidai ruh ul-quds” qasidasi misolida ko’rib chiqilgan hamda uning mazmuni yoritilgan.

Аннотация. В этой статье идейная и содержательная сущность произведения А. Навои “Ситтай зарурия” рассмотрена на примере касыды “Касидай Рух уль-Кудс” и освещена в ее содержании.

Kalit so’zlar: qasida, adabiy, badiiy, ilohiy, tahvid, ijodiy

KIRISH

Milliy istiqlolgacha Sharq, jumladan, o’zbek mumtoz adabiyoti sho’rolar mafkurasi tazyiqi ostida «dunyoviy adabiyot», «feodal-saroy (klerikal) adabiyoti», «diniy-mistik adabiyot» tarzida sun’iy ravishda uch guruhga parchalangan edi. Mazkur yo’nalishlardan faqat dunyoviy (xalqchil) adabiyotgina ijobiy hodisa sifatida tan olindi va o’rganildi. Hatto shu dunyoviy adabiyot vakillarining ijod namunalari ham ilohiy-irfoniy g’oyalardan “tozalanib», markscha-lenincha mafkura tamoyillari asosida tahlil va talqin qilindi.

Qasidaga xos bo’lgan an’anaviy unsurlarga har bir so’z san’atkorining ijodiy yondashgani, unga o’zicha sayqal bergani shak-shubhadan xolidir. Mazkur fikr —Sittai zaruriya va uning muallifiga ham tegishlidir. Alisher Navoiyning she’riy asarlari ulug’ shoirning o’z e’tirofiga ko’ra, chinakam ma’nolar xazinasidir. Shoir durdonalarida majoziy va ilohiy ishq, falsafiy va ijtimoiy mazmun, madh va o’zini Ollohning mislsiz qudrati oldida faqr, notavon deb bilish kabi xilma-xil jilolar doimo qorishiq holda keladi. Shuning uchun shoir asarlariga hech qachon bir tomonlama qaramasligimiz, ularni bir nuqtada turib baholamasligimiz joiz.

O’zbek mumtoz adabiyotining bobokaloni Mir Alisher Navoiy fors tilida ham so’z dodini bergan mumtoz san’atkor edi. Ikki tilda barobar ijod qilib, benazir san’at ko’rsatish va

Abdurahmon Jomiy singari ustozlar tahsiniga sazovor bo'lish Navoiy nomini yana ham mahbub va ulug'vor qilgan edi. Uning —Foniy taxallusi bilan yaratgan g'azal, qasida, ruboiy va marsiyalari nafaqat badiiy so'z ustalari, shoir-u fozillar, balki tojikzabon xalq orasida ham shuhrat qozongan. Shu bois Navoiy bu she'rlarni yig'ib, —Devoni Foniy nomi bilan alohida kitob qilib tuzgan edi.

Navoiy aynan forsiy asarlari bilan Xo'ja Hofiz, Sa'diy She'roziy, Xoqoniy Shirvoni, Anvari, Salmon Sovajiy, Xusrav Dehlaviy, Abdurahmon Jomiy erishgan yuksak ijodiy cho'qqilarni zabt etib, bunda Sharq she'riyati iqlimlarini —yakqalam qiluvchi bemisl iste'dodini namoyish eta oldi. Bu esa Navoiy adabiy me'rosining jahonshumul ahamiyatini ko'rsatuvchi dalillardan biridir.

Navoiy esa fors tilida oltita ana shunday talablarga javob beruvchi, so'z durlaridan tizilgan qasidani yozgan. Bu qasidalarining har biriga shoir quyidagicha nom qo'ygan: Ruhul quds (Muqaddas ruh),

- Aynul hayot (Hayot chashmasi)
- Tuhfatul afkor (Fikrlar tuhfasi)
- Qutul qulub (Qalblar quvvati)
- Minhojun najot (Najot yo'li)
- Nasimul xuld (Jannat shabadasi).

Bu olti qasidani jamlab, hammasini —Sittai zaruriya (Olti zaruriy qasida) deb nomlaydi. Hajmiga ko'ra qasidalar turlicha: —Ruhul quds 132 bayt, —Aynul hayot 106 bayt, —Tuhfatul afkor 99 bayt, —Qutul qulb 120 bayt, —Minhojun najot 138 bayt, —Nasimul xuld esa 129 baytdan iborat bo'lib, jami 724 baytdir.

Olti qasidaning hammasi vobasta mavzularda yaratilgan bo'lib, bunda bo'g'lovchi bosh mavzu—ilohiyot va ilohiyotga yaqinlashtiruvchi Komillik tariqati haqidagi

g'oyalardir. Shu asosda "Sittayi zaruriya" yaxlit bir turkum asarlar qiyofasini

olgan. Navoiyning o'zi ham buni "Muhokamat ul-lug'atayn" asarida qayd etadi:

"Bu olti qasida hamd-u na't va sano-u mav'izatdur (nasihatdur) va ahli tasavvuf va tariqat tili bila ma'rifat" bayon etilibdir.

Bu olti qasidadan tashqari Foniyy —Fusuli arbaa (—To'rt fasl) nomi bilan yana to'rtta forsiy qasida yozib, ularda yil fasllarining har biriga xos xususiyat va buning inson ruhiyatiga ta'sirini tasvirlagan. —Fusuli arbaa qasidalar va —Nasimul xuld qasidasi Husayn Boyqaroga bag'ishlangan, —Tuhfatul afkor esa hazrati Nuran-Abdurahmon Jomiyga bag'ishlangan.

"Qasidai "Ruh ul-qudsi" tavhidi Bori taolo" asarida ilohiy tavhid mohiyati tasavvufning vahdat ul-vujud ta'limoti asosida talqin etilgan. Hazrat Navoiyning o'zi ham buni "Muhokamat ul-lug'atayn" asarida qayd etgan: "Bu olti qasida hamd va na't va sano mav'izatdur va ahli tasavvuf va haqiqat tili bila ma'rifat".

Ruh ul-quds —Sittai zaruriya turkumidagi birinchi qasida bo'lib, 132 baytdan iborat. qasidaning to'liq nomi —Qasidai —Ruh ul-qudsi tavhidi Bori taolo (Bori taolo tavhidi haqida —Ruh ul-quds qasidasi)dir va Olloh taolo tavhidining ma'rifiy- badiiy tasviriga bag'ishlangan.

Bunda Navoiyning olam va odam haqidagi tushunchalari muayyan bir tizim asosida ifodalangan. Alisher Navoiy qasidalar turkumi tarkibidagi har bir qasida haqida ixcham, aniq ma'lumot berib, «Ruh ul-quds»ni shunday ta'riflaydi: «Yana «Ruh ul-quds» qasidasini baland ovoza qilibmenki, qudsiylar ruhini andin toza qilibmen va matlai bu dururkim, bayt:

Zihy ba xomai qudrat musavviri ashyo,

Hazor naqshi ajab har zamon azo' paydo .[,199].

Bu dunyo usta naqqoshi bo'lgan Olloh qalami ostida paydo bo'lgan ajoyib manzara kabi ifodalanar ekan, o'ziga xos she'riy iborada shoir moddiy olamni muhabbat manbaiga aylantirishga harakat qiladi. Bu tasvir bir-biriga o'xshamaydigan ming xil rang bilan tovlanib turadi.

Zukko muallif ana shunday rang (naqsh)larning biri inson, tabiat, fazo, osmon tuzilishi ekanligini qasidaning asosiy qismida ochib, takomillashtirib boradi. Bu naqshlar kasrat olami-Vahdat olamining behisob suratlaridir. Qasidaning tuzilishini shartli ravishda quyidagicha tasnif qilish mumkin:

1-9-baytlar- qasidaning nasib qismi;

10-116-baytlar–qasidaning madh qismi;

Mazkur qismning o'zini yana bo'lakchalarga bo'lib o'rganish mumkin.

116-132-baytlar–matlabni o'z ichiga oluvchi xulosa qismi.

Qasidaning nasib qismida Ilohiy qudratga umumiy ta'rif berilib, zarradan koinotgacha jami olam ishlari muayyan qonuniyat asosida Mutlaq Ruh tomonidan boshqarilishi madh etilgan. Qasidaning bu qismidagi tantanali madh, yuksak darajadagi ko'tarinkilik, ohangdagi tovushlarning qaytarig'i shoirning ifodalamoqchi bo'lgan fikrini yanada kuchaytiradi, she'r satrlarining o'tkirlik va ta'sirchanligini oshiradi. Masalan: —be raqami o', —be sababi o' kabi dastlabki ohangdosh tovushlarning tez-tez qaytarilib turishi ilohiy ishq dardi holati va histuyg'ularining tug'yonini orttiradi va xitobga aylanib ketadi. Iloh va uning qudratini tasvirlash uchun shoir talay badiiy san'atlarga, birinchi galda mubolag'a va tashbeh ko'rinishlariga tez-tez murojaat qiladi.

Chi xomaest, ki dar korgohi —kunfaya kun,

Nagashta be raqami o' zi qatra to daryo.

Chi qudratest, ki dar borgohi charxi baland,

Nagashta be sababi o' zi zarra to bayzo.[,198].

Ajab qalamdirki, butun borliq do'konida qatradan daryogacha Uning hukmi bilan paydo bo'lgandir. Ajab qudratdirki, yuksak charx qasrida quyoshdan eng kichik zarragacha o'sha mo'jiza tufayli paydo bo'lgandir. Ravshan, mulki borliqning bunyodkori va boshqaruvchisi

Mutlaq Ruhdir.

Bu albatta, Navoiy tabiatiga xos bo'lgan jo'shqinlik, hassoslik xususiyatiga juda mos tushadi. Bunday hayrat-hayajon holati faqat to'qqiz baytli nasib qismidan nariga o'tmaydi va ulug' shoir qasidachilikka umumiy talablariga bo'ysunishga intiladi. Qasidaning keyingi qismi esa hissiyotli tasvirga behad erk berishni ko'tarmaydi. Ulug' Navoiy ijodiyotiga xos betakror xususiyatlar xuddi ana shu o'rinda ham yaqqol ko'rinadi. Ko'pgina mutasavviflar Haq va Inson munosabatini yoritish jarayonida Inson (maxluq)ni Xoliq darajasida madh etib, hatto —Inson— Haq degan xulosani jo'shqin hissiyot og'ushida aytganligi uchun dahshatli fojialarga duchor bo'lishgan. Alisher Navoiy esa insonning yaratilishi haqidagi qismda (asosiy) tafakkur chig'irig'i orqali asta-sekinlik bilan qur'oniy oyatlarga tayanib, hayotiy kuzatishlari jarayonidagi Inson xilqatini ulug'lash bilan bog'liq hissiyotlarini singdirib yuboradi. Qasidaning asosiy qismida Navoiyning dunyoqarashi ma'lum bir falsafiy tizim sifatida aksini topadi. She'rning satrlari asosiy qismi avvalgi (kirish) bilan chambarchas bog'langandir. Sharq mumtoz adabiyotida yil fasllarini inson umriga qiyoslab tasvirlash an'anaviy ijodiy uslubdir. Alisher Navoiy aynan shu an'ana ichida inson ruhiyatining nozik qirralarini (botiniy hollar orqali) yil fasllaridagi o'xshash jihatlar bilan muqoyasa qilgan holda, yanada teranroq tasvirlash yo'lidan boradi. Behisob suratlar, daraxtlar, gullar va jamiki mavjudotning boqiy emasligini ta'kidlar ekan, insondagi hol taraqqiyotini fasllarning almashinib turishi orqali qiyosiy tasvirlashni ma'qul ko'radi. Bahor Haqdan (solik) tolib qalbida mujda etishi; Yoz oshiqning o'tli ohi; kuz “dunyo bog'ining har bir mevalari ta'mini farqlaydigan” orif; qish Haqdan o'zga barcha narsalarga “sovuq”lik bilan qarab, nafs ehtiyojlaridan batamom qutulgan faqrda xos hol taraqqiyoti bilan bog'liq o'xshash jihatlar o'zining nafis badiiy tasvirini topadi. Aslini olganda, ulug' shoirning bunday harakati diqqatga sazovordir. Chunki olam bepoyon ko'ringani bilan unda behisob hech narsa yo'q. Ikkinchidan, odam ham mavjudotning kichik bir zarrachasidir. U hayvonot, nabotot, umuman, mulki borliq bilan aloqadorlikda yashashga ehtiyojmand hisoblanadi. Ana shunday noyob hayotbaxsh g'oya ulug' shoirning barcha asarlarini, jumladan, “Ruh ul-quds” qasidasini ham bezab turadi.

Fikand otashi ayyomi sayf dar olam,

Chu barqi oh zi anfosi oshiqi shaydo.

Rasondy az aqibash toxtu tozi sarsari day,

Ki raft yak-yak az in hullaho ba bodi fano.

Shito, chunon, ki dar u mirad otash az shiddat,

Chi mumkin ahli jahonro buvad nishoni baqo.

Chunonchi silsila basty ba halqu gardani davr

Hame ba davru tasalsul kashid in ajzo (12-13-bet).

Yoz mavsumining otashi olovga shunday tushdiki, u shaydo oshiqqlarning chaqin misol nafasini eslatardi. Xazon ortidan qishning shiddatli talon-tarojini etkazdingki, gulli matoni eslatuvchi o'sha yaproqlarni birin-ketin fano shamoli olib ketdi.

Ochlik holati shu darajaga etdiki, uning shiddatidan (qishning suronli sovuq va shamolidan) olov ham so'nadi. Bunday manzaralar oldida jahon ahlida baqoga umid bo'lishi mumkin-mi?

Davrning bo'g'izu bo'yniga shunday zanjir bog'ladingki, bo'lak-bo'lak barcha narsalarni davr ipiga o'sha uzluksiz halqalarday (mahkam) bog'lab qo'ydi. Ko'rinadiki, tabiat tasviri bilan inson ruhiy olami o'rtasida mustahkam uyg'unlik mavjuddir. Bu bo'lak-bo'lak ajzo bir-biriga ulanib ketaveradi. Tabiatdagi har bir o'zgarish inson ruhiyatiga ta'sir qiladi. Chunki inson tabiat bag'rida yashaydi. Shoirning bunday teran falsafiy mulohazalari fasllar tasviridan to'qqiz falak ta'rifi qismiga o'tish jarayonida yanada yaqqolroq ko'zga tashlanadi. Kirishda ixcham xulosa sifatida berilgan fikr bu qismda kengaytiriladi.

XULOSA

Sharq mumtoz adabiyotida Olloh va olam aloqadorligi, bog'liqligi talqiniga bag'ishlangan Yusuf Xos Hojibning «Qutadg'u bilig», Nosiruddin Rabg'uziyning «Qissasi Rabg'uziy», Nosir Xusravning «Ro'shnoinoma» dostoni, Xusrav Dehlaviyning «Olam ul-ilm» va Abdurahmon Jomiyning «Jilo ur-ruh» kabi qasidalarida mavzular uzviy ketma-ketlikda (yil fasllari, to'rt unsur, to'qqiz falak, o'n ikki burj) tasvirlanadi. Bu esa mavzular silsilasi xuddi shu

tizimda yaratilgan «Sittai zaruriya»ning boy adabiy manbalar zaminida yuzaga kelganidan dalolat beradi.

Hayrat, hissiy tasavvur va ruh kuchi bilan yaratilgan Alisher Navoiyning -Sittai zaruriya qasidalar turkumida Inson va Koinot, inson va mavjudot, Inson va Ilohning o'zaro bog'liqligi va aloqadorligi, Inson ruhining ulug' olamlar bo'ylab sayr etib, Iloh tomon ko'tarilishi (uruj), insoniylik darajalari, ruh taraqqiyoti darajalari - pok ruh (ruh ul-quds) bilan belgilanishi, mavjudotning xulosasi va qaymog'i Komil Inson insoniyatni boshqaradigan buyuk ruh ekanligi kabi islomiyirfoniy falsafiy g'oyalar talqin etilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ислом ақоидига доир жавоҳир сўзлар. –Тошкент : Мовароуннахр, 2002, 118 б.
2. Исҳоқов Ё. Навоий поэтикаси. -Тошкент: Фан, 1983, 167 с.
3. Исҳоқов Ё. Навоий лирикасида руҳий тасвир ва таҳлил. // "Ўзбек тили ва адабиёти", 1991, 4-сон, 15-20-б.
4. Кароматов Ҳ. Қуръон ва ўзбек адабиёти. -Тошкент: Фан, 1993, 95 б.
5. Кароматов Ҳ. Ўзбек адабиётида Қуръон мавзулари (адабийтарихий таҳлил): филол.фан.д-ри дис. автореф. -Тошкент, 1993, 50 б.
6. Комилов Н. Тасаввуф. I китоб. -Тошкент: Ёзувчи, 1996, 272б. 113
7. Комилов Н. Тасаввуф. II китоб. -Тошкент: "Адабиёт ва санъат" ҳамда "Ўзбекистон", 1999. 204 б.
8. Комилов Н. Фақр нури порлаган қалб. -Тошкент: Маънавият, 2001. 94 б.
9. Комилов Н. Ҳар байти ҳикматли бир китоб// Ўзбекистон адабиёти ва санъати, 2001, 9 февраль.